

Dzieńkowski, Tomasz

Pierwszy etap badań wykopaliskowych XVI-wiecznej synagogi w Chełmie, ul. Krzywa 37, (stan. 160)

Archeologia Polski Środkowowschodniej 3, 217-220

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TOMASZ DZIEŃKOWSKI

**PIERWSZY ETAP BADAŃ WYKOPALISKOWYCH XVI-WIECZNEJ SYNAGOGI W CHEŁMIE,
UL. KRZYWA 37, (STAN. 160)**

We wrześniu 1997 r. rozpoczęto badania przedinwestycyjne na stan. 160, przy ulicy Krzywej 37 w Chełmie. Stanowisko położone jest na północny-zachód od Górki Chełmskiej, na kredowym skłonie opadającym w kierunku północnym. Głównym celem prac było rozpoznanie murów synagogi i babińca oraz nawarstwień osadniczych.

W pierwszym etapie badaniem objęto północną część terenu (ryc. 1A). Założono sześć wykopów o łącznej powierzchni ok. 75 m². Już na głębokości 70 cm w wykopie 1 natrafiono na fragmenty murów fundamentowych (ob. 1) o szerokości 0,9 - 1 m, wykonanych głównie z opoki i rzadziej z cegły, łączonych zaprawą wapienno-piaskową (głębokość posadowienia 1,8 m od powierzchni). Mury te będące pozostałościami tzw. przybudówki i babińca dobudowano do murów synagogi (ob. 1A), które odsłonięto we wschodniej części wykopu 1 (wykonane z kamienia na zaprawie wapienno-piaskowej o licu zewnętrznym oblepionym zaprawą; szerokość 2 m; stopa fundamentowa na głębokości 2,5 m). W wykopie tym natrafiono także na XIII-wieczną warstwę kulturową w postaci czarnej ziemi z wtrętami margla oraz zagłębione w calcu wczesnośredniowieczne obiekty (dołki posłupowe i niewielkie jamy).

W wykopie 2 odsłonięto północny mur synagogi o przebiegu E-W i wschodni, tzw. babińca (bardzo nieregularny, wykonany z kamienia oraz częściowo z piaskowca glaukonitytowego). Analogicznie jak w wykopie 1 i tu natrafiono na XIII-wieczną warstwę i związany z nią obiekt (nr 3), eksploracja którego przyniosła duże ilości materiału ceramicznego (ryc. 2: i-k), zabytków z brązu: szpile (ryc. 2: a-d), zapięcie do książki (ryc. 2: e), fragment pierścionka, oraz ze szkła: fragmenty bransolet (ryc. 2: g, h), przepalony paciorek szklany (ryc. 2: f). Znaleziono również duże ilości brązowych ściniek będących pozostałościami z obróbki tego metalu, dlatego też wstępnie zakwalifikowano obiekt jako produkcyjny.

Wydobyte fragmenty ceramiczne mają liczne analogie ze stanowisk chełmskich: Chełm-Górka (stan. 1), ul. S. Czarnieckiego 8 (stan. 144). Datowane są na XII-XIII wiek. Wczesnośredniowieczną (XI-XIII w.) chronologią odznaczają się również fragmenty szklanych bransolet (W. Mazurek, 1997, s. 167). Interesującym znaleziskiem było brązowe zapięcie służące do spinania książek (ryc. 2: e). Analogiczny zabytek wystąpił na grodzi-

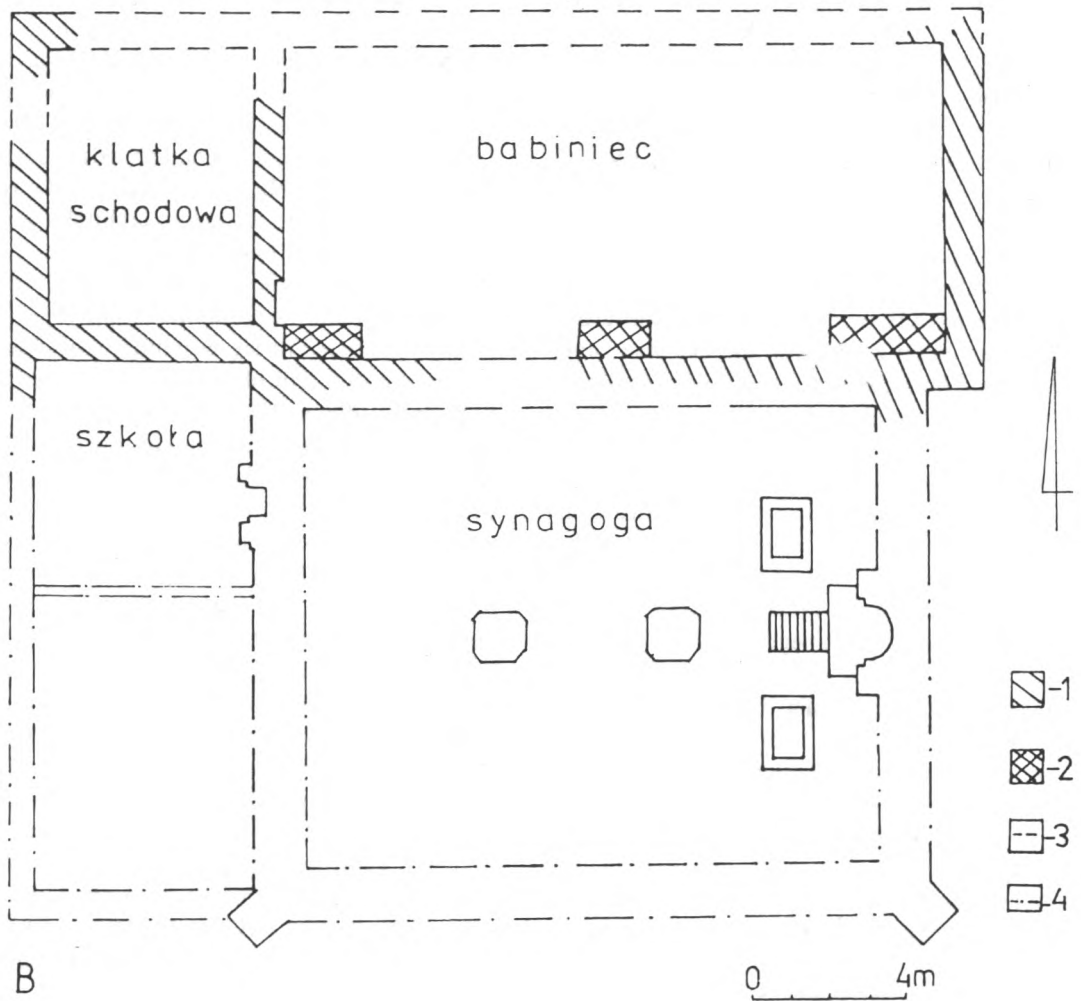
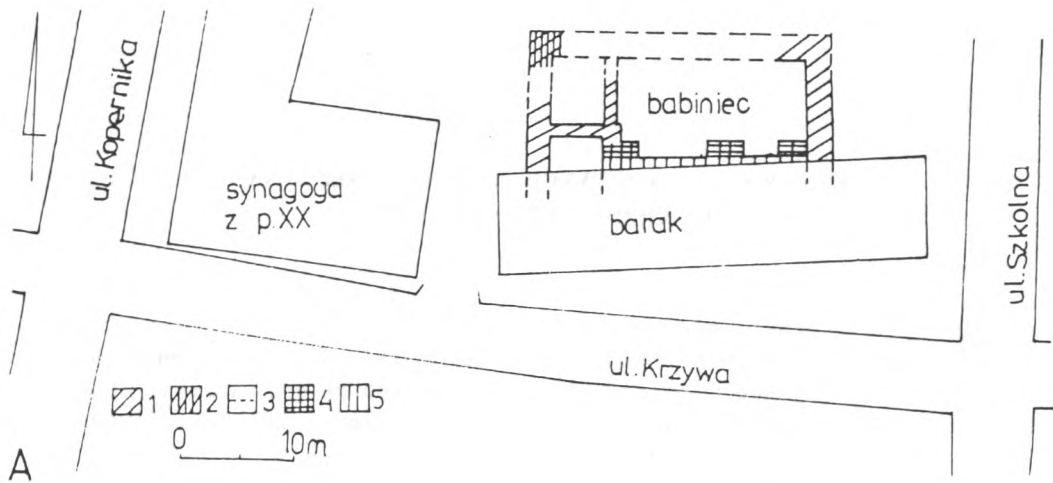
sku w Dorohobużu nad rzeką Horyń na Wołyniu (B. A. Pryščepa, J. M. Nikolčenko 1996, ryc. 91: 10). Wczesnośredniowieczną warstwę i obiekty wiązać należy z czasami panowania dynastii Romanowiczów (XIII - pocz. XIV wieku).

Następnie na podstawie przebiegu odkrytych murów odsłonięto pozostałe części fundamentowej partii „babińca” (ryc. 1A, B). Głębsza analiza architektoniczna murów ujawniła istnienie trzech przypor przy ścianie północnej synagogi, które powstały przed XVIII wiekiem, kiedy to dobudowano „babiniec” wznosząc częściowo jego mury na koronach przypor.

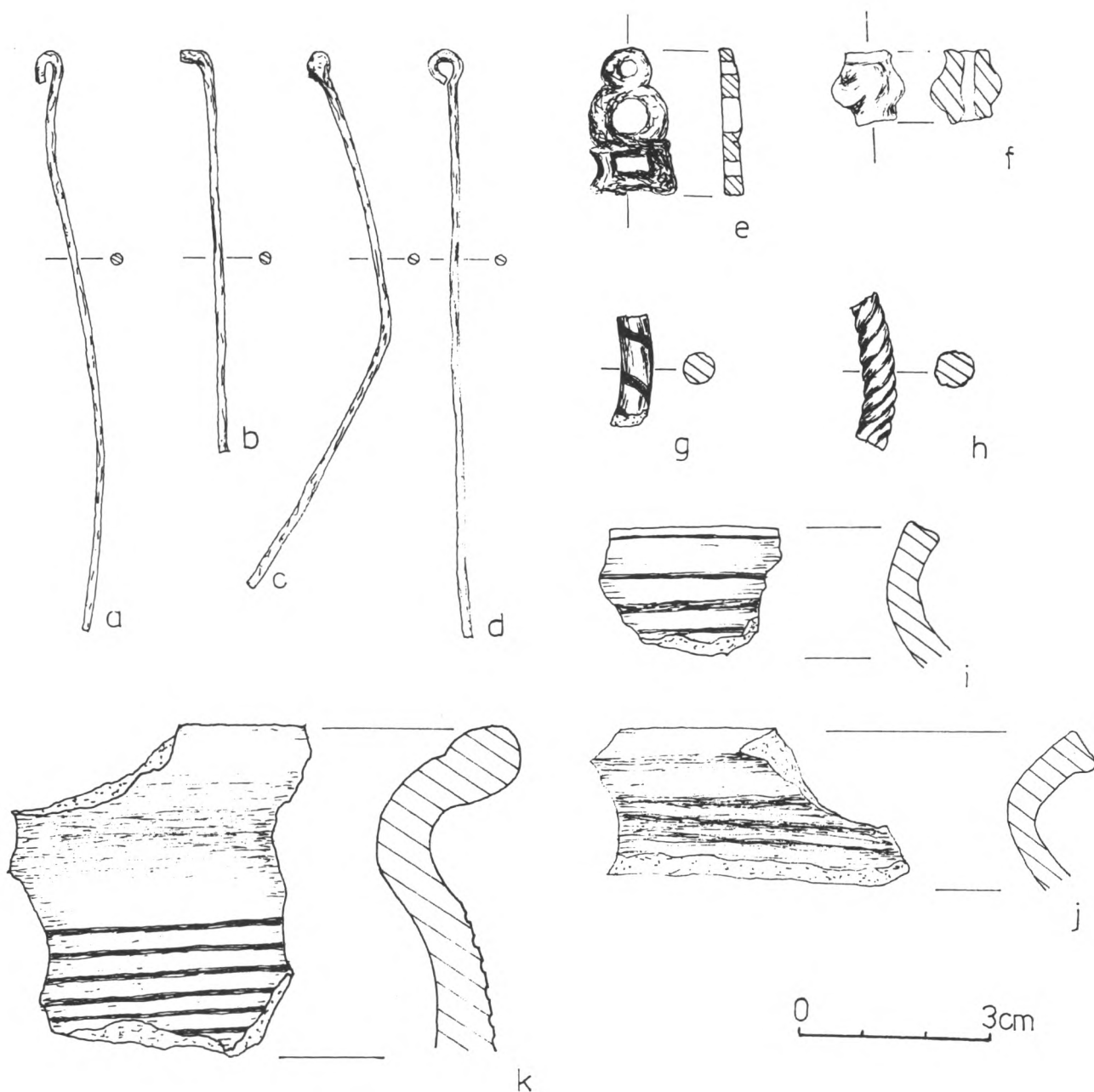
Niezwykle cenne efekty przyniosły nadzory archeologiczne wykopów usytuowanych na wschód i północ od badanego terenu (U. Ruszkowska, T. Dzieńkowski, 1997). W trakcie prac ziemnych odsłonięto mury „babińca” - narożnik NE, co umożliwiło doprecyzowanie pomiarów badanego założenia architektonicznego.

Opisane wyżej badania prowadzone są na terenie, który nowożytnie źródła pisane wiążą z obecnością zakonu dominikanów. Zakonnicy przybyli do Chełma w XIV w. i osiedlili się w pobliżu kościoła p.w. NMP lokowanego na tym obszarze (B. Zimmer 1974, s. 44; S. Rudnik 1996, s. 218; M. Zahajkiewicz 1996, s. 274). Będący w posiadaniu zakonników kościół i klasztor uległ spaleniowi w 1578 r., wskutek czego dominikanie opuścili Chełm. Przypuszczalnie w pobliżu chrześcijańskiej świątyni istniała w tym okresie żydowska bożnica, która również spłonęła w 1578 r. (P. Sygowski 1987, s. 43-44). Po pożarze miasta Żydzi rozpoczęli starania o pozyskanie opuszczonego placu z pozostałościami kościoła i klasztoru. Otrzymali zgodę bp. A. Pilchowskiego i starosty Łaszczza na budowę nowej bożnicy na tym terenie (istnieje hipoteza mówiąca o posadowieniu synagogi na fundamentach zniszczonego kościoła lub klasztoru dominikańskiego) i przypuszczalnie wzięli plac w dzierżawę (P. Sygowski 1987, s. 45). Nowa synagoga powstała pod koniec XVI wieku, przypuszczalnie w latach 1583-1585 i ostatecznie została zniszczona przez Niemców w 1940 roku (P. Sygowski 1987, s. 45; M. Zahajkiewicz 1996, s. 274). Pozostały po niej mury fundamentowe niewidoczne obecnie na powierzchni ziemi.

Prace prowadzone na tym stanowisku mają za zadanie dokładnie rozpoznać mury synagogi oraz jej ewentualny architektoniczny kontekst z kościołem i będą kontynuowane w sezonie 1998.

Ryc. 1. Chełm, ul. Krzywa 37, stan. 160. A - lokalizacja odsłoniętych murów: 1 - odkryte mury babinica, 2 - narożnik NW babinica odsłonięty w trakcie nadzorów, 3 - rekonstruowany przebieg murów, 4 - przypory, 5 - fragment północnego muru synagogi. B - synagoga i babiniec - rzut parteru, przerys planu z 1934 r. 1 - mury babinica i synagogi odkryte w trakcie badań, 2 - kamienne przypory, 3 - rekonstruowany przebieg murów, 4 - nieodsłonięte mury synagogi.

Ryc. 2. Chełm, ul. Krzywa 37, stan. 160. Obiekt 3 - wybór zabytków: a-d - brązowe szpile; e - brązowe zapięcie do książki; f - paciorek szklany; g, h - fragmenty szklanych bransolet; i-k - ceramika XIII w. (rys. A. Mazur).

LITERATURA

- Mazurek W.
1997 Wyniki badań i nadzorów archeologicznych przeprowadzonych w Chełmie w 1996 i 1997 roku przy ul. Lubelskiej 11-13, APŚ, t. 2, s. 167-173.
- Pryšče pa, B. A., Nikolčenko J. M.
1996 *Litopysnyj Dorohobuż w period Kyivškoj Rusi*, Rivne.
- Rudnik S.
1996 Rozwój przestrzenny Chełma - tendencje historyczne i perspektywy [w:] *Chełm i Chełmskie w dziejach*, Chełm, s. 215-244.
- Ruszkowska U., Dzieńkowski T.
1997 *Dokumentacja z nadzorów archeologicznych w Chełmie przy ul. Krzywej 37, stanowisko 160*, mps PSOZ Chełm.
- Sygowski P.
1987 *Synagogi w Chełmie*, mps PSOZ Chełm.
- Zahajkiewicz M.
1996 Kościół łaciński w Chełmie w okresie przedrozbiorowym, [w:] *Chełm i Chełmskie w dziejach*, Chełm, s. 265-276.
- Zimmer B.
1974 *Miasto Chełm. Zarys historyczny*, Warszawa

TOMASZ DZIEŃKOWSKI

**FIRST STAGE OF ARCHAEOLOGICAL EXCAVATIONS OF A 16TH CENTURY SYNAGOGUE IN CHEŁM,
37 KRZYWA STREET, SITE 160**

In the season 1997 pre-investment works were initiated at 37 Krzywa Street, site 160 in Chełm. In the course of the works, the northern foundation wall was discovered of a 16th century synagogue and fragments of a 18th century extension which

constituted a porch. Below the utilisation level of the synagogue an early Medieval cultural layer was uncovered as well as a number of features dated to the 13th century. The excavations are to be continued in 1998.

Usługi Archeologiczne Chełm